

Докторантски четения 2009

Департамент
История на културата

пълнометражен 3D филм със заглавие „Черен филм“ (реж. Д. Джъд Джоунс, Ристо Топаловски, 2007). Нещо, с което България съвсем не може да се похвали. Дали поради специфичните традиции, филансовата обстановка или инертността на творците, но около новата технология определено има творчески вакуум, който оставя своя дълбок отпечатък. Като че ли единствено студентската общност у нас е заинтригувана от възможностите на компютъра. Не е ли дото време и професионалистите да направят своята крачка към обширните възможности на новото изразно средство?

34

Тема на докторската дисертация:

Стенописното наследство на зографската фамилия Минови

Научен ръководител: чл.-кор. проф. Елка Бакалова, д. н.

35

Нови сведения за зографите от рода Минови

Владимир Димитров

Това изследване е резултат от няколкогодишно проучване върху родствениите отношения на фамилията зографи с родовото име Бундовци, работили през втората половина на XIX век в Югозападна България¹. Тяхната дейност не е цялостно изследвана, но оставеното от тях наследство заслужава да бъде проучено по-задълбочено, макар че не може да съперничи по стойност с произведенията на майсторите от големите художествени центрове, работили през националното Българско възраждане.

Провеждайки периодичните си теренни проучвания за рода Минови, установих, че в село Палатово, община Бобов дол, Софийска митрополия, има стенопис от представители на тази фамилия². Надписът, съпровождащ изображението, потвърждава стари и дава нови данни за представителите на този род.

Село Палатово се намира в на 10 км от гр. Дупница, разположено в полите на Мирчов рид, по поречието на две малки реки. Според преданието името на селото е получено от палатите на Самуиловия брат Аарон, които се намирали в местността Царичина край селото. Според

¹ Изследването е част от дисертацията ми, посветена на зографите от рода Минови, която разработвам в департамент „История на културата“ в Нов български университет.

² Изказвам специалната си благодарност на Елена Иванова и Пламен Дацов, които ми съдействаха при посещението в село Палатово.

устните сведения, които получих за село Палатово, то е било населено още в римската епоха, като за това свидетелстват археологически находки, които сега са в неизвестност. В района не са провеждани системни археологически проучвания. В непубликуваните сведения на учителя Серафим Васев се твърди, че в местността Тухлите е бил открит гроб на жена, на чиято ръка е имало кръгли стъклени и полукръгли медни гривни. Открита е медна плоча – грамота на римски пълководец, а също и монети от времето на различни римски владетели³.

Средновековната история на селото се свързва с лятната резиденция на братята Аарон и Самуил. В района има и други легенди, които свързват името на селата от региона с войските на цар Самуил. В близкото село Шатрово ми разказаха, че името на селото им произхожда от шатрите на Самуиловите войски, които са били разположени на мястото, където сега е селото.

Храмът „Св. Теодор Тирон“ е единственият, който носи това име в дупнишкия регион. Строен е и продължил от 1903 до 1907 г. Църквата е реновирана през 2008 и 2009 г.⁴

В храма има едно-единствено стенописно изображение, разположено в протезисната ниша на олтара, което представя сцената „Христос в гроба плътски“ – изображение, традиционно за тази част на православния храм. Протезисната ниша има важно литургично значение, в нея се подготвят хлябът и виното за проскомидия, в нея също така се съхранява и сухото причастие. Това важно функционално значение дава основание на настоятелите да поръчат изписването ѝ преди основната част на храма. Подобен е случаят в църквите на селата Тополица⁵ и Червен брег⁶, като тук представям само примери от кръга произведения на зографите Минови. В село Палатово изображението е от 1908 г. – една година след приключване на строителството на храма.

³ Устните сведения получих от различни жители на село Палатово. В литературата и в краеведските изследвания не открих никакви сведения за селото. През 60-те и 70-те години на XX в. село Палатово е започнало бързо да се обезлюдява поради лошите екологични условия, предизвикани от близкия ТЕЦ „Бобов дол“.

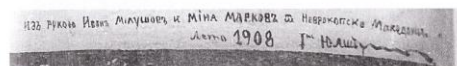
⁴ Изказвам най-сърдечната си благодарност на клисара на храма „Св. Теодор Тирон“ г-н Евгенич Стойков Пезев за оказаното пълно съдействие при посещението ми в палатовския храм.

⁵ Димитров, Вл., „Иконографски особености в храма „Св. Никола“ в село Тополица, Дупнишко“ – *Изкуствоведски четения* 2006. С., 2006, 366–381, ил. 428–429.

⁶ Димитров, Вл., „Стенописите в храма „Св. Никола“ в село Червен брег, Дупнишко“ – *Докторантски четения* 2007. С., 2007, с. 108.

Храм „Св. Теодор Тирон“ в с. Палатово, Дупнишко – външен изглед

Храм „Св. Теодор Тирон“ в с. Палатово, Дупнишко – протезисна ниша, подписът на зографите

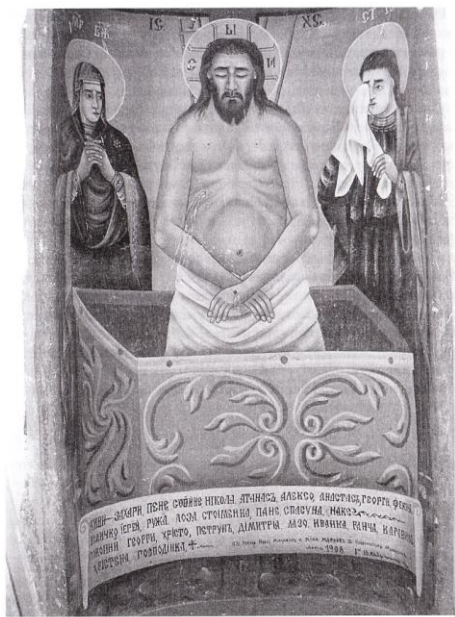
Храм „Св. Теодор Тирон“ в с. Палатово, Дупнишко – протезисна ниша, възпоменателен надпис (детайл)

36

37

Храм „Св. Теодор Тирон“ в с. Палатово, Дупнишко – протезисна ниша „Христос в гроба плътски“ (детайл)

Храм „Св. Теодор Тирон“ в с. Палатово, Дупнишко – протезисна ниша „Христос в гроба плътски“ с възпоменателен надпис (детайл)

фотографии Владимир Димитров

Изображението е добре запазено. На преден план е представен мъртвият Христос в гроба с кръстосани ръце, по които са видими раните от гвоздите, с които е бил прикован на кръста, а от раната на гърдите му изтича вода. От двете страни на гроба са св. Богородица със сключени молитвено ръце и младият св. Йоан Богослов, който с кърпа попива сълзите си. Имената са изписани над образите им. Зад изображението на Христос е кръстът, като на него са подпрени уредите на мъчението – копие, гъба напосена с оцет, чук и стълба, а над кръста е преметнат свитък с инициалите Ц І (Цар Иудейски – б. м., В. Д.). В конхата на нишата е изобразен Бог-Отец, благославящ и с двоен нимб. Цялата композиция е на син фон, пресъздаващ ясно небе. Саркофагът, в който е поставен Христос, има флорална украса.

Типичният за зографите Марко и Теофил Минови и Милош Яковлев наивистично-примитивен стил се е запазил и при техните потомци. Образите на персонажите са тромави и грубовати. Зографите се опитват да компенсират неумението да пропорционират телата с използването на ярки цветове и с вниманието, отделено за изработването на флоралните елементи и на детайлите по дрехите на персонажите.

Текстът, който съпровожда изображението, гласи:

Живи – Захари, Пене, Стойне, Атанасъ, Алексо, Анастасъ, Георги, Фекия, Величко йерей, Ружа, Лоза, Стоименка, Пане, Спасуна, Наке.

Покойни – Георги, Христо, Петрунъ, Димитрия, Лазо, Иванка, Ранча, Каравиле, Христена, Господинка.

Изъ рукою Иванъ Милушовъ и Мина Марковъ от Неврокопско Македония

Лето 1908, 1-ви юлий

Новите сведения за зографите Мина Марков и Иван Милушов, като напомням, че вторият е напълно непознат, ми дават основание да разширя съществуващите до момента сведения за загрофите и да допълня родословното им дърво.

Сведения за рода Бундовци намираме у Асен Василиев. Той дава следните кратки сведения за техния живот и творчество: „Образописците Мино със синовете си Марко и Теофил от Галичник, се

преселили в село Каракьой, Серско. Родът се наричал Бундовци⁴⁷. Асен Василиев допуска, че най-вероятно Марко Минов е имал и син Мина Марков, който работи с чичо си Теофил Минов в манастирския храм в гр. Хаджидимово⁴⁸, както и че Марко Минов е работил и в Добруджа⁴⁹.

В хода на изследванията си попаднах на нови сведения за историята на зографската фамилия, които не само внасят редица уточнения и поправят грешки, но и в значителна степен обогатяват представата за съдбата на тези късновъзрожденски зографи⁵⁰.

Проучвайки региона, който има интереса и до момента недостатъчно проучена история, имах шанса да попадна на един пътепис от Евгения Ковачева⁵¹, от който научих, че тя е потомка на Теофил Минов. Съгързвайки се с потомците на фамилията, получих достъп до родословното дърво и до някои нови, интересни и много ценни сведения за рода. Родословното дърво е съставено през 1992 г. от Лилиана Минева-Ковачева, правнучка на Теофил Минов. При съставянето му тя е използвала както сведения от книгата на Асен Василиев „Български възрожденски майстори“, така и разказите на баща си ставрофорен иконом Борис Минев (31. 08. 1907 г. – 11.10. 1986 г.) и дядо й свещеник Георги Минев (03. 1882 г. Каракьой – 26. 10. 1942 г. Карабунар, Пазарджишко). При по-ранни проучвания установих, че единият от братята – Марко Минов, е работил в екип със зографа Милош Яковлев, чиито корени, както става ясно от възпоменателния надпис, са от Галичник, Дебърско, откъдето произхожда и Марко Минов⁵².

За Марко Минов и за неговите потомци не се знае много. Забравени са както рожденията му дата, така и тази на смъртта му. В семейното предание се изтъква, че Марко Минов е с двадесет години по-голям от брат си Теофил Минов и че е починал вследствие на отравяне с бии. Неговата съпруга, чието име за съжаление не е

⁴⁷ Василиев, Ас. Български възрожденски майстори. С., 1965, с. 292.

⁴⁸ Стенописите са унищожени при пожар през 70-те години на XX век. До момента не съм попаднал на фотографии на надписа и изображението в храма.

⁴⁹ Василиев, Ас., цит. съм., с. 292-293. Това твърдение на Асен Василиев е спорно. Вж. Димитров, Вл., „Храмът „Св. Димитър“ в село Крушари, Добричко“. В: Добруджа в изобразителното изкуство. Добрич, 2007, с. 51-56, ил. 270.

⁵⁰ Димитров, Вл., „Зографската фамилия Миновия“. - Изкуствоведски четения 2008. С., 2008, с. 370-379, ил. 419.

⁵¹ Ковачева, Е. <http://www.slovo.bg/form/> / Електронен документ. - Проверен на 03. 07. 2009 г.

⁵² Димитров, В., „Иконографски особености в храма „Св. Никола“ в село Тополница“, с. 366-381.

известно, произхожда от село Търлис (сега Ватитопос), Серско, е от известен и интересен род. Тя е сестра на Скопския митрополит Теодосий (Васил Гологанов) и на известния търлиски учител и фолклорист Иван Гологанов. В родословното дърво на фамилията Гологанови е отбелязано, че Иван и Васил Гологанови имат още един брат – архимандрит Никола, игумен на Бачковския манастир¹³, и три сестри – Мария, Магдалена и Анастасия¹⁴. За съжаление дирите на тези разклонения на рода са загубени и на този етап не бих могъл да определям кой от тях е станала съпруга на Марко Минов.

Според запазените сведения Марко Минов има син Мина Марков, който е роден в Каракьой и също е зограф. Той е работил стенописите в абсидата на храма „Св. Георги“ в манастира край Хаджидимово¹⁵. С тази кратка информация у Асен Василиев се изчерпват сведенията за потомството на Марко Минов и неговия син Мина Марков. Изображението от село Палатово до момента е единственото изобразително сведение за съществуването на зограф Мина Марков.

Както става ясно от родословното дърво, родоначалникът на фамилията Яков има и дъщеря Катерина. Единственото сведение за нея е, че има пет деца: Леонтий, Иван, Катя, Цвята и Христо. Върху този клон на фамилията се спирам по-подробно дотук¹⁶, като тук ще припомним, че според изложената там хипотеза Милош Яковлев е съпруг на Катерина и зет на Яков¹⁷. От сведенията на Асен Василиев и от родословното дърво става ясно, че Милош Яковлев е обучил и сина си Леонтия¹⁸ (Левчо), преселил се след Балканската война в гр. Дупница¹⁹. От родословното дърво се разбира, че вторият син на Катерина се казва Иван, а подписът на зографите в с. Палатово посочва зограф Иван Милушов, който работи в екип с Мина Марков. Всички събрани до момента сведения взаимно се допълват. Допускам, че Иван Милушов е синът на Милош и Катерина, споменат в

¹³ На този етап не е известен периодът, в който архимандрит Никола е бил игумен на Бачковския манастир.

¹⁴ Богданов, Ив., Вода Словена и нашето време. С., 1991, с. 45.

¹⁵ Василиев, А., цит. съч., с. 293-294.

¹⁶ Димитров, В., „Стенописите в храма „Св. Георги“ в Сапарева баня“, – *Изкуствоведски четения* 2007, С., 2007, с. 161-170, ил. 507.

¹⁷ Пак там, с. 168-169.

¹⁸ Името трябва да се чете „Леонтий“, но е изписано във винителен падеж (Леонтия). Вж.: Василиев, А., цит. съч., с. 230; Димитров, Вл., „Стенописите в храма „Св. Георги“ в Сапарева баня“, с. 161-170.

¹⁹ Василиев, А., цит. съч., с. 230.

родословното дърво, и е близък родственик на Мина Марков, с когото изпълнява стенописа в Палатово. За изписването на стенопис с подобни размери не е необходим екип от много зографи и помощници. Тук най-вероятно зографите, придържайки се към семейната традиция за работа в екип (тайфа), в каквато са работили техните бащи, изписват заедно тази ниша. Допускам също така, че е вероятно единият да е работил по иконите на иконостаса, а другият – по стенописа, но накрая продуктът от тяхната работа да е представен като общ.

И така, към известните сведения за зографите от рода на Яков от Галичник може да се добави още един представител Иван Милушов, а и да се потвърди със сигурност съществуването на Мина Марков и неговите творби. Това допълнение към родословното дърво на зографите потвърждава недвусмислено още веднъж изказаната по-рано хипотеза за родството между братята Минов и Милош Яковлев.

Подобното проучване на дейността и творчеството на образописците от този кръг ще допълни някои от празните в историята на църковното изкуство в този интересен, но слабо проучен регион.